DE STAD ALS SCHELDWOORD.
DE *BALADEN VAN DOORNIJCKE* (1521/1522) VAN MATTHIJS
DE CASTELEIN EN DE STEDELIJKE LITERAIRE PRAKTIJK
VAN DE REDERIJKERS

Anne-Laure VAN BRUAENE*

Abstract – In the literary practices of the Dutch rhetoricians (the so-called ‘rederijkers’), urban identity was shaped in many ways. This article starts from a lesser known rhetoricians’ text, namely the *Baladen van Doornijcke* [the ballad of Tournai] (1521/1522), written by the prominent retorician Matthijs de Castelein from the Flemish town of Oudenaarde. The second part of the *Baladen* is particularly remarkable since it presents a downright tirade against the inhabitants of the neighbouring city of Tournai. The text is exceptional within the corpus of the rhetoricians’ literature. Nevertheless it can only be understood in the context of the larger literary practices of the rhetoricians, where competition among towns took a central place.

Wt Beniamins broetsel zijn gheheel dijn zaken alle,
Wreeder dan Nero, en valscher dan Iudas.
Ia: ghy zijt, dies ick dy an met scherpen spraken valle
Veninigher dan draken galle.
(v. 825-828)

Met deze en andere verwensingen richt de Oudenaardse priester en rederijker Matthijs de Castelein zich in 1521 of 1522 tot de inwoners van de stad Doornik. Doornik was op 30 november 1521 veroverd door de Habsburgse keizer Karel V op de Franse koning Frans I. Matthijs de Castelein dichtte naar aanleiding hiervan de *Baladen van Doornijcke*, een ballade waarin in de eerste plaats de lof van de keizer wordt bezongen en de imperiale gedachte wordt verdedigd (Coigneau 1985, 459). Na 89 strofen vol erudiete bespiegelingen over het belang van een goede vorst en de betekenis van astrologie laat De Castelein echter nog 36 strofen volgen vol bittere beschuldigingen en groteske verwensingen aan het adres van de stad Doornik en haar Fransgezinde inwoners. De Doornikers worden onder andere wreedheid, valsheid, hypocrisie, spozucht en goddeloosheid verweten. De Castelein vergelijkt de Doornikers met enkele historische, mythologische en bijbelse slechteriken

* Dit onderzoek werd gefinancierd door het ‘Programma Interuniversitaire Attractiepolen – Belgische Staat – Federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden’.

en wrede volkeren en wenst hen allerlei bijbehorende kwellingen toe zoals Tantalus' hongerbeproeving, Sisyphus' zinloze arbeid of Cerberus' kwijl als zoete wijn.¹

De competitiecultuur van de rederijkers

Rederijkersliteratuur wordt vaak als stadsliteratuur bij uitstek beschouwd. Daarbij wordt vooral verwezen naar de stedelijke organisatie- en opvoeringscontext. Rederijkers waren amateurs, meestal uit de stedelijke middenklasse, die zich toelegden op het componeren en voordragen van refreinen en op het opvoeren van religieus en wereldlijk toneel. Ze waren verenigd in rederijkerskamers, stedelijke corporaties naar het model van broederschappen of schuttersgilden die erkenning door het stadsbestuur genoten en doorgaans jaarlijkse subsidies of occasionele toelagen in geld of *in natura* (meestal wijn) van de stad ontvingen. De rederijkerskamers organiseerden literaire activiteiten in het eigen lokaal, maar hadden daarnaast – vooral in de vijftiende en zestiende eeuw – een belangrijk aandeel in de stedelijke publieke cultuur. Ze speelden toneel op publieke plaatsen zoals de markt of het kerkhof en deden dat meestal naar aanleiding van stedelijke feesten zoals processies, vorstelijke intredes of vredesvieringen. Als motivatie werd vaak de eer van de stad ingeroepen.²

Ook thematisch is de rederijkersliteratuur stedelijk. De spelen van zinne, esbattementen en refreinen snijden sociale, religieuze en ethische kwesties aan die in direct verband staan met de sociale ervaringen, religieuze bekommernissen en morele opvattingen van de vroegmoderne stedeling.³ De eigen stad wordt in de rederijkersliteratuur echter vrij zelden gethematiseerd of gemythologiseerd. Meestal is de stedelijke context in rederijkersspelen vanzelfsprekend en komt de stad zelf niet rechtstreeks in beeld. Een uitzondering is het genre van de belegeringsspelen dat rond 1600 populair werd. Daarin werd het beleg van zowel eigentijdse steden zoals Leiden en Breda als van bijbelse steden zoals Samaria, Bethulië en Jericho gedramatiseerd (Ramakers 1993, 180-233). Binnen de oorlogscontext van de Nederlandse Opstand (circa 1566-1648) golden deze steden als exempla in goede of slechte zin.

¹ Een moderne teksteditie is te vinden in Van Baeveghem 1999, I, 73-116. Het gaat om de versie van de *Baladen van Doornijcke* die is opgenomen in een verzameldruk van De Casteleins werk (Gent: Ghileyn Manilius, 1573). De tekstfragmenten en versnummering zijn ontleend aan deze editie.

² De rol van de rederijkerskamers in de constructie van de stedelijke cultuur wordt uitvoerig besproken in Van Bruaene 2004.

³ Zie bijvoorbeeld de recente analyses in Waite 2000 en Pleij 2002.

Ze illustreerden het verband tussen enerzijds de redding of vernietiging van een stad en anderzijds de godsvrucht en burgerzin van de inwoners (Ramakers 1995, 104). Een andere exemplarische stad was natuurlijk Jeruzalem. In het beroemde passiespel van Valenciennes (1547) werd de heilige stad aan de hand van geraffineerde constructies op de planken gebracht.⁴ De stad kon ook gepersonifieerd worden in de figuur van de stedenmaagd. Zulke stedenmaagden verschenen niet enkel op banieren en stadswapens maar werden ook getoond in *tableaux vivants* tijdens blijde intredes.⁵ De oudste en meest bekende literaire verwerking van het thema is het gedicht van Boudewijn van der Luere over de *Maghet van Ghend* dat dateert uit het laatste kwart van de veertiende eeuw (van vóór de rederijkerstijd).⁶

De scheldstrofen uit de *Baladen van Doornijcke* van Matthijs de Castelein zijn vrij uniek binnen het rederijkersrepertoire. Het is dus moeilijk om van een literair genre van scheldliteratuur tegen steden te gewagen. De *Baladen* hebben bijvoorbeeld een heel andere teneur dan het veertiende-eeuwse gedicht van *Den properheden van den steden van Vlaenderen* dat ook onder zestiende-eeuwse rederijkers zoals de Bruggeling Eduard de Dene navolging kende. In dat gedicht worden de inwoners van de verschillende Vlaamse steden en dorpen met satirische bijnamen bedacht, zonder dat dit aanleiding geeft tot echte verwijten (Viaene 1968, 380-83; Stabel 1997, 9-10). Toch kunnen ook De Casteleins *Baladen* in verband worden gebracht met de bredere literaire praktijk van de rederijkers. In deze literaire praktijk was competitie een sleutelbegrip. Binnen de beslotenheid van het lokaal werden refreinwedstrijden tussen individuele rederijkers gehouden, stadsbesturen schreven bij allerlei gelegenheden prijzen uit voor lokale toneelgezelschappen en geregeld werden regionale en zelfs interregionale wedstrijden georganiseerd waarop gezelschappen uit verschillende steden elkaar bekampten. Rederijkerswedstrijden tussen steden onderling in het bijzonder vormden een uniek kenmerk van de stedelijke cultuur in de Nederlanden. Ze maakten deel uit van wat een *economie van symbolische uitwisselingen* kan worden genoemd, een cultureel systeem van symbolische communicatie op het niveau van het stedelijke netwerk. Die economie van symbolische uitwisselingen had als eerste bedoeling harmonieuze relaties tot stand te brengen tussen de deelnemende gezelschappen en de steden die ze representeerden (Van Bruaene 2002, 228-34; Van Bruaene 2003, 50-54).

⁴ Ramakers 1995, 97. Zie voor een gelijkaardig passiespel in Doornik, Moreau 1975, 328-31.

⁵ Zie bijvoorbeeld Bussels 2005, 91.

⁶ Reynaert 1980-1981, 109-30. Zie over de literaire verwerking van het thema van de stedenmaagd in de zeventiende en achttiende eeuw, Gelderblom 1991.

Afbeelding 1

Doornik en de haar omringende steden (houtsnede uit de Gentse editie uit 1573, p. 8)
(foto Universiteitsbibliotheek Gent, signatuur G. 2477).

De eenzijdige scheldtirade uit de *Baladen van Doornijcke* past op het eerste gezicht helemaal niet in deze literaire praktijk die de relaties binnen het stedelijke netwerk op een positieve manier trachtte te ondersteunen. Het is evenwel opmerkelijk dat ook in de *Baladen* uitdrukkelijk verwezen wordt naar de relaties tussen Doornik en de haar omringende steden. In het droomvisioen waarmee het eerste deel van de *Baladen* opent, wordt het Franse Doornik voorgesteld als een lelie die als medicijn moet dienen voor een vermoeide arend, met name keizer Karel V. De lelie wordt omringd door elf andere edele bloemen. De raadgevers raken het er niet over eens of de lelie de bloei van die andere bloemen stimuleert of net afremt. In de droomverklaring wordt aangegeven dat die elf bloemen voor de elf Vlaamse en Henegouwse steden staan die het Franse Doornik omringen: Kortrijk, Lannoy, Rissel, Orchies, Condé, Douai, Valenciennes, Leuze, Lessen, Geraardsbergen en Oudenaarde (v. 19-135). De idee van Doornik als knooppunt in een netwerk van stedelijke relaties wordt bovendien uitgewerkt in twee edities van de *Baladen* uit de jaren 1570. Op een van de begeleidende houtsnedes worden Doornik en de elf andere steden schematisch maar met een herkenbaar stadsbeeld weergegeven [afb. 1]. Zo wordt het beeld geschapen van steden met een eigen afgelijnde identiteit die toch onderling verbonden zijn.

Aan de basis van de competitiecultuur van de rederijders lag een verstedelijkte samenleving getekend door economische, politieke en sociale spanningen. Toneelwedstrijden speelden daarop in door te pogen die spanningen te kanaliseren. In deze wedstrijden werd een discours van liefde en vriendschap gehanteerd en werd de wederkerigheid van relaties benadrukt (Van Bruaene 2002, 230-31). Tegelijkertijd werden zulke gelegenheden aangegrepen voor uitgekende vormen van stedelijke representatie die vaak een even grote rol speelden als de eigenlijke literaire competitie. De stad Antwerpen bijvoorbeeld was erg bedreven in een vroegmoderne vorm van *city-marketing*. Voor haar feestelijke intrede ter gelegenheid van een grote wedstrijd in Mechelen in 1493 liet de Antwerpse delegatie een wagen vervaardigen waarop 'eene heerlijke burch van Antwerpen', symbool van de stad, getimmerd was (Rombouts e.a. z.j., 47). De organisatoren van het landjuweel in Antwerpen in 1496 schonken de deelnemende gezelschappen als souvenir een zilveren rozenhoed 'metter borch van Antwerpen'. Er waren op dat landjuweel ook prijzen te winnen met een proloogspel waarin de stad Antwerpen het meeste eer werd bewezen. Ook in de prijzen voor deze proloog was het wapenschild van de stad en van het markgraafschap Antwerpen verwerkt (Van Autenboer 1979, 144 en 148). In de proloog voor het landjuweel in 1561 speelde de stedenmaagd Antverpia een prominente rol (Steenbergen 1950, 83-84).

Naar aanleiding van toneelwedstrijden werd de stedelijke identiteit ook op een meer agressieve manier vormgegeven. Verbazend veel wedstrijden leidden tot conflicten. Deelnemende gezelschappen betwistten na afloop de uitspraak van de jury en aarzelden niet om daarvoor juridische middelen te gebruiken. In 1494 voerden twee rederijdersgezelschappen uit respectievelijk Ieper en Rijsel voor de Raad van Vlaanderen een proces over wie van beide op een wedstrijd in Wervik het beste spel van zinne of, in eigen woorden, 'le pluseptilement jeu de sens que jamais y avoit esté jué' had opgevoerd. Vaak ook waren er onenigheden over de hiërarchie tussen de deelnemende gezelschappen en tussen de steden die ze vertegenwoordigden. Zo berustte de rivaliteit tussen de rederijdersgezelschappen van de Brabantse steden Lier en Herentals op een conflict over de vraag welke stad de oudste was en dus voorrang op de andere genoot. Op het landjuweel in Brussel in 1532 eisten de rederijders van Herentals die voorrang op door rituele actie: tijdens een misviering ging de delegatie uit Herentals ter offerande vóór de rederijders van Lier. Toen dat niet het gewenste effect sorteerde, werd door Herentals een juridische procedure opgestart voor de Raad van Brabant (Van Bruaene 2002, 234-37).

De bronnen insinueren ook dat rederijders in de context van dergelijke conflicten hun verbale schimprepertoire op de toneelpodia ten volle

ontplooiden (Van Bruaene 2004, II, 412-13). Wellicht werd in zulke schimp-teksten ook de thuisstad van de geviseerde rederijderskamer aangepakt, maar voorbeelden zijn niet bewaard. In spelen klinkt echter soms wel iets van de rivaliteit tussen steden door. In het Brusselse spel van *Menych Sympel* uit 1466 bijvoorbeeld wordt quasi terloops door het personage *Cronijke* de voorrang van Brussel op haar Brabantse concurrent Leuven vermeld. Het personage *Menych Sympel* dat de Brusselse volksman moet voorstellen, pikt hier onmiddellijk enthousiast op in: 'Dat ict wel versta: Bruesel voer genoempt en Lovenne na?' (Stein 1998, 318). Wellicht werden zulke passages ingelast omdat ze voor de nodige bijval bij het thuispubliek zorgden.

Oudenaarde versus Doornik: de context van de *Baladen van Doornijcke*

De scheldstrofen uit de *Baladen van Doornijcke* kunnen niet rechtstreeks aan een competitiecontext worden gekoppeld. Ook Oudenaarde zelf blijft op de achtergrond in De Casteleins tekst. Toch wijzen een aantal elementen in de tekst erop dat de strofen niet losstaan van een publieke literaire praktijk. Allereerst is er de structuur van de *Baladen* zelf. De Castelein eindigt het eerste deel van de *Baladen van Doornijcke* netjes met een strofe met acrostichon. In de volgende strofe laat hij echter weten dat hij de bedoeling had hier op te houden, maar dat enkele Oudenaardse vrienden hem erop hadden gewezen dat hij maar weinig eer zou behalen als hij de Doornikse bevolking niet eens goed de les zou spellen (v. 802-810). Of De Casteleins bewering met de waarheid strookt, is natuurlijk moeilijk te achterhalen. Het geeft wel aan dat hij met het tweede deel van de *Baladen* op een lokale publieksvraag wilde inspelen. De Scheldesteden Oudenaarde en Doornik hadden sterke economische banden, wat zich ook vertaalde in een intense competitie tussen de rederijderskamers en schuttersgilden van beide steden (Ramakers 1996, 143). Terwijl het erudiete eerste deel van de *Baladen* geïntendeerd lijkt voor een breder intellectueel publiek, zijn de scheldstrofen veeleer gericht op een Oudenaards publiek dat de militaire verovering van Doornik aangreep om een bestaande interstedelijke rivaliteit uit te spelen (Ramakers 2004, 194-96). De vraag is dan ook of de strofen enkel gelezen en voorgedragen werden in de besloten kring van De Casteleins geleerde vrienden of dat ze ook in een meer publieke context werden gedeclameerd.

Een belangrijke aanwijzing in de richting van een publieke opvoeringscontext is dat De Castelein in enkele strofen uit het tweede deel van de *Baladen van Doornijcke* verwijst naar de publieke spotpraktijken van de Doornikse bevolking in het algemeen en de Doornikse rederijders in het bijzonder.

Afbeelding 2

Karel V voor de poorten van Doornik (houtsnede uit de Gentse editie uit 1573, p. 6)
(foto Universiteitsbibliotheek Gent, signatuur G. 2477).

Met die spotpraktijken hadden de inwoners van Doornik het echter niet gemunt op Oudenaarde of op een andere stad, maar op de keizer. De Casteleins belangrijkste verwijt is dat er door de Doornikers herhaaldelijk publiek gespot werd met de apostel Andries of Andreas, patroonheilige van de Bourgondisch-Habsburgse dynastie. Zo waren in de Doornikse Onze-Lieve-Vrouwommegang in september 1521 de twaalf apostelen in processie mee opgetrokken, elk met een kaars. Men had echter demonstratief de kaars van Sint-Andries uitgeblazen. Bij een andere gelegenheid was de executie van de heilige Andries aan het kruis geënceneerd. Tot slot hadden de Doornikse rederijkers recent een apostelspel opgevoerd waarin de andere apostelen aan Sint-Andries, die op hen toe kwam gelopen, de vraag hadden gesteld: 'waer trect ghy Andries van pryse?'. Daarop had de heilige geantwoord met een stekelige verwijzing naar de wapenspreuk van Karel V: 'plus oultre, plus oultre' (v. 1063-1089) (zie ook De Vooy 1946-1947). In een van de houtsneden in de edities uit de jaren 1570 wordt hierop ingespeeld door schijnbaar zonder ironie Karel V voor de poorten van Doornik te tonen met zijn wapenschild en een banderol met zijn devies *Plus oultre* [afb. 2].

De Casteleins beschrijving van de Doornikse spotpraktijken is op zichzelf interessant omdat ze aangeeft dat respectabele literaire genres zoals het apostelspel werden aangegrepen om met welgekozen en goed getimede woorden en gebaren politiek commentaar te leveren op eigentijdse gebeurtenissen.⁷ Het is tekenend dat De Castelein de Doornikse rederijders deze vorm van 'schimpich dichten' verwijt in een ballade waarin hijzelf niets dan scheldwoorden voor de stad Doornik en haar inwoners over heeft. Natuurlijk werd spotten met de vorst als een erger kwaad beschouwd, maar het gaat toch ook om een literair spel. De Castelein zet zijn literaire aanval op Doornik in de volgende strofe verder door te suggereren dat als ultieme straf de stad tot *Carolopolis* moet worden herdoopt (v. 1094-1098).

Door hun scherpe toon vallen de *Baladen van Doornijcke* op binnen De Casteleins repertoire, maar in het licht van zijn professionele en culturele praktijken kunnen ze beter worden geduid. De priester en kapelaan Matthijs De Castelein (circa 1485-1550) was in vele opzichten een sleutelpersoon in de constructie van de Oudenaardse stedelijke identiteit (Ramakers 2004, 181). Zo was hij professioneel actief als notaris. Hij werkte niet enkel voor particulieren maar was ook meer dan dertig jaar in dienst van de stad. Als zodanig was hij regelmatig betrokken in processen tussen de stad enerzijds en andere steden en dorpen anderzijds. Hij trok regelmatig naar Gent om in naam van de stad Oudenaarde voor de Raad van Vlaanderen processen te volgen (Iansen 1963-1964, 5-28). Als notaris stond De Castelein dus mee in voor het in stand houden van de stad als juridische entiteit en voor een niet-literair stedelijk discours van privileges en costuimen (vergelijk Muir 2001, 54-62).

De Castelein was ook in grote mate verantwoordelijk voor een literair stedelijk discours dat afwisselend religieus en profaan getint was. Vanaf het tweede kwart van de zestiende eeuw was hij factor van de twee Oudenaardse rederijderskamers Pax Vobis en De Kersauwe. Zo'n dubbel factorschap was niet uniek, maar geeft wel aan dat De Castelein op dat moment de toonaangevende literator was in het kleine maar welvarende Oudenaarde. De Castelein dichtte spelen, refreinen en balladen ter gelegenheid van stedelijke feesten, zoals vieringen van vredesverdragen of dynastieke evenementen (Iansen 1970, 384-401). Hij was ook verantwoordelijk voor de regie van de jaarlijkse Sacramentsprocessie, een Oudenaards religieus *event* dat door de faam van de *tableaux vivants* jaarlijks heel wat bezoekers van buiten de stad lokte (Ramakers 1996, 85-86). Precies de Sacramentsprocessie wordt beschouwd

⁷ Vgl. met de apostelspelen van de Antwerpse rederijker Willem van Haecht (Steenbergen 1968).

als het laatmiddeleeuwse ritueel bij uitstek dat instond voor de constructie van een stedelijke identiteit. De lichaamsmetafoor van het Heilig Sacrament of het *Corpus Christi* was een metafoor voor de stad: de verschillende erkende stedelijke geledingen van schepenbestuur over ambachten en gilden tot kloostergemeenschappen gingen in een vastgestelde volgorde om in de stad. Zo maakten ze de orde en de hiërarchie van het stedelijk lichaam voor de hele stedelijke gemeenschap zichtbaar en gaven ze de stad een sacrale geladenheid (James 1983, 4-6; Rubin 1991, 258-59, 273-75 en 286-87). De Castelein heeft de lichaamsmetaforiek van de Sacramentsprocessie niet rechtstreeks literair verwerkt, maar hij besteedt in refreinen en spelen wel veel aandacht aan de fysiek lijdende Christus (Coigneau 1985, 458).

De *Baladen van Doornijcke*, waarin niet Oudenaarde maar wel het nabijgelegen, pas veroverde Doornik centraal staat, vormen het vroegst dateerbare werk van De Castelein. De tekst werd in of kort na 1521 geschreven. Er blijken echter Oudenaardse antecedenten te zijn geweest. De Castelein vernoemt in de *Baladen* zelf zijn voorganger Andries van der Meulen. Van der Meulen was stadsclerk en stadsomroeper en kreeg omstreeks 1500 ook vergoedingen van de stad Oudenaarde voor rederijkersactiviteiten (Ramakers 1996, 124-25). Volgens De Castelein had Andries van der Meulen ook gedicht over Doornik (v. 577-585). Over de precieze aard en de teneur van dat ouder werk blijft de passage onduidelijk, maar uit een andere bron blijkt dat Van der Meulen in 1484 ook een 'bittere invective teghen die van Ghent' gedicht had. In dat spotdicht op de Gentenaars werd ongetwijfeld gezinspeeld op het toenmalige conflict tussen aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk en het opstandige Gent (Blockmans 1974, 287-89). Opmerkelijk is ook het vervolg van de kroniekaantekening: 'die van Ghent antwoorden daer op; den voornoemden Andries repliquierde wederom, zoo bloetdorstich op malcanderen, dat het wonder es om lesen' (Iansen 1970, 380). Er wordt dus aangegeven dat de teksten van de spotdichten tussen de twee steden over en weer gingen en steeds grimmiger van toon werden. De politieke tegenstellingen werden ook in dit geval met literaire wapens uitgevochten.

De *Invective* van Andries vander Meulen en de *Baladen* van Matthijs de Castelein moeten in een concrete politieke context worden begrepen. Ze lijken in de eerste plaats geïntendeerd voor een lokaal publiek. Niettemin werden de *Baladen van Doornijcke* decennia later nog aantrekkelijk geacht voor een breder publiek. De *Baladen* werden met de scheldstrofen inbegrepen een eerste maal gedrukt nog tijdens De Casteleins leven, waarschijnlijk in de jaren 1540. Die druk is niet bewaard gebleven (Van Baeveghem 1999, 11). In de jaren 1570 kwamen bij Gentse uitgevers nieuwe edities van de *Baladen* uit, telkens in combinatie met De Casteleins beroemdste werk,

De Const van Rhetoriken.⁸ Nieuwe edities (opnieuw in combinatie met *De Const*) verschenen in Rotterdam in 1612 en 1616.⁹ Opvallend is dat niet alle edities ook het tweede deel van de *Baladen* bevatten (de scheldtirade ontbreekt in de edities uit 1571 en 1612). Sommige uitgevers achtten de scheldtirade dus ongepast of misschien niet meer actueel. Toch is het precies dit deel dat literaire navolging heeft gekregen, met name in scheldgedichten die nu ook op andere boosdoeners als Willem van Oranje, de Gentse calvinisten en de verachters van de rederijkerskunst waren gericht (Heinsius 1908, 176-80).

Conclusie

Binnen de rederijkerscultuur werd de stedelijke identiteit telkens opnieuw afgetoetst door in competitie te gaan met andere steden. Deze symbolische competitie kreeg in de eerste plaats vorm in een sterk uitgebouwde wedstrijd-cultuur. Daarbij ging het overheersende discours van harmonie en liefde gepaard met een verscherpt bewustzijn van de stedelijke eer. Soms werd ook, zoals in het geval van de *Baladen van Doornijcke*, een concreet politiek conflict aangegrepen om de *andere* stad literair te viseren. Matthijs De Casteleins *Baladen* zijn weliswaar uitzonderlijk zodat het moeilijk is om van een ontwikkeld literair genre te gewagen. Ze kunnen echter wel worden beschouwd als een manifestatie van een bredere literaire praktijk. Schimpende verzen behoorden samen met provocerende ensceneringen, uitdagende rituelen en zelfs juridische procedures tot een arsenaal van symbolische wapens die door de rederijkers konden worden ingezet in de agressieve afgrenzing van de stedelijke identiteit.

Literatuur

VAN AUTENBOER 1979

E. Van Autenboer, 'Een landjuweel te Antwerpen in 1496?', in: *Jaarboek de Fonteyne*, 29 (1978-1979), 1, 125-50.

VAN BAEVEGHEM 1999

S. Van Baeveghem, *Matthijs de Castelein: 'Baladen van Doornijcke' (Gent, 1573). Tekstuitgave met inleiding, verklarende aantekeningen en glossarium*. 2 dln. Gent, 1999 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).

⁸ Het gaat om een Gentse editie uit 1571 door Gillis vanden Rade voor de weduwe van Geraard van Salenson, een gelijkaardige ongedateerde editie uit dezelfde periode en een Gentse editie uit 1573 door Ghileyn Manilius (Bibliotheca Belgica 1964-1975, I, 460-64).

⁹ Het gaat om Rotterdamse edities uit 1612 door Felix van Sambix en uit 1616 door Jan van Waesberghe (Bibliotheca Belgica 1964-1975, I, 464-66).

BIBLIOTHECA BELGICA 1964-1975

Bibliotheca Belgica. Bibliographie générale des Pays-Bas. Fondée par Ferdinand Van der Haeghen, rééditée sous la direction de Marie-Thérèse Lengier. 7 dln. Brussel, 1964-1975.

BLOCKMANS 1974

W.P. Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre, après des documents inédits, 1482-92', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 140 (1974), 257-368.

VAN BRUAENE 2002

A.-L. Van Bruaene, 'Harmonie et honneur en jeu: les compétitions dramatiques et symboliques entre les villes flamandes et brabançonnaises aux quinzième et seizième siècles', in: M. Boone e.a. (ed.), *Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen-Age. Actes du colloque international tenu à Marche-en-Famenne du 24 au 27 octobre 2001*. Antwerpen e.a., 2002, p. 227-38.

VAN BRUAENE 2003

A.-L. Van Bruaene, 'Sociabiliteit en competitie. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de rederijerskamers in de zuidelijke Nederlanden (1400-1650)', in: B. Ramakers (ed.), *Rederijers: conformisten en rebellen. Literatuur, cultuur en stedelijke netwerken (1400-1650)*. Amsterdam, 2003, p. 45-63.

VAN BRUAENE 2004

A.-L. Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. 3 dln. Gent, 2004 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling).

BUSSELS 2005

S. Bussels, *Van macht en mensenwerk. Retorica als performatieve strategie in de Antwerpse intocht van 1549*. Gent, 2005 (onuitgegeven doctoraatsverhandeling).

COIGNEAU 1985

D. Coigneau, 'Matthijs de Castelein: 'excellent poète moderne'', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1985, 451-75.

GELDERBLOM 1991

A.J. Gelderblom, 'De maagd en de mannen. Psychokritiek van de stadsuitbeelding in de zeventiende en achttiende eeuw', in: A.J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Amsterdam, 1991, p. 78-93.

HEINSIUS 1908

J. Heinsius, 'Iets over Matthijs de Castelein's *Baladen van Doornijcke*', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 27 (1908), 176-80.

IANSSEN 1963-1964

S.A.P.J.H. Ianssen, 'Iets over notariële werkzaamheden van Matthijs Castelein', in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 13 (1963-1964), 1, 5-28.

IANSSEN 1970

S.A.P.J.H. Ianssen, 'Speurtocht naar het leven van Matthijs Castelein. Archivalia en onzekerheden', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1970, 321-446.

JAMES 1983

M. James, 'Ritual, Drama and Social Body in the Late Medieval English Town', in: *Past and Present*, 98 (1983), 3-29.

MOREAU 1975

G. Moreau, *Le journal d'un bourgeois de Tournai: Le second livre des chroniques de Pasquier de le Barre (1500-1565)*. Brussel, 1975.

MUIR 2001

E. Muir, 'The Sources of Civil Society in Italy', in: R.I. Rotberg, *Patterns of Social Capital. Stability and Change in Historical Perspective*. Cambridge, 2001, 41-68. (Studies in Interdisciplinary History).

PLEIJ 2002

H. Pleij, 'Restyling "Wisdom," Remodeling the Nobility, and Caricaturing the Peasant: Urban Literature in the Late Medieval Low Countries', in: *The Journal of Interdisciplinary History*, 32 (2002), 4, 689-704.

RAMAKERS 1993

B.A.M. Ramakers, 'De gespeelde stad. De opvoeringspraktijk van het rederijkers-toneel getoetst aan zeven belegeringspelen', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1993, 180-233.

RAMAKERS 1995

B.A.M. Ramakers, 'De stad als decor. De representatie van de stad in het middeleeuwse toneel', in: *Feit en fictie*, 2 (1995), 94-109.

RAMAKERS 1996

B.A.M. Ramakers, *Spelen en figuren. Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd*. Amsterdam, 1996.

RAMAKERS 2004

B.A.M. Ramakers, 'Between Aea and Golgotha. The Education and Scholarship of Matthijs de Castelein (c.1485-1550)', in: K. Goudriaan e.a. (ed.), *Education and Learning in the Netherlands, 1400-1600. Essays in Honour of Hilde de Ridder-Symoens*. Leiden e.a., 2004, p. 179-99.

REYNAERT 1980-1981

J. Reynaert, 'Boudewijn van der Luere en zijn "Maghet van Ghend"', in: *Jaarboek de Fontaine*, 31 (1980-1981), 1, 109-30.

ROMBOUTS e.a. z.j.

Ph. Rombouts e.a. (ed.), *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpse Sint Lucasgilde, onder zinspreuk: 'Wt ionsten versaemt'*. 2 dln. Antwerpen e.a., z.j.

RUBIN 1991

M. Rubin, *Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture*. Cambridge, 1991.

STABEL 1997

P. Stabel, *Dwarfs among Giants. The Flemish Urban Network in the Late Middle Ages*. Leuven e.a., 1997.

STEENBERGEN 1950

G.J. Steenbergen, 'Willem van Haecht's Geschriften voor het Antwerpse Landjuweel', in: *Jaarboek de Fontaine*, 8 (1950), 78-94.

STEENBERGEN 1968

J. Steenbergen, 'De apostelspelen van Willem van Haecht', in: *Liber Alumnorum Prof.Dr. E. Rombauts*. Leuven, 1968, p. 166-77.

STEIN 1998

R. Stein, 'Cultuur in context. Het spel van Menych Sympel (1466) als spiegel van de Brusselse politieke verhoudingen', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998), 3, 289-321.

VIAENE 1968

A. Viaene, 'Lediggangers en slapers in de "Properheden vanden steden van Vlaendren" (1380)', in: *Biekorf*, 69 (1968), 380-83.

DE VOOYS 1946-1947

C.G.N. de Vooy, 'Een ruzie tussen Oudenaardse en Doornikse rederijkers', in: *Jaarboek de Fonteyne*, 4-5 (1946-1947), 5-6.

WAITE 2000

G. Waite, *Reformers on Stage: Popular Drama and Religious Propaganda in the Low Countries of Charles V, 1515-1556*. Toronto, 2000.